

SIGRÚN MARGRÉT GUÐMUNDSDÓTTIR
OG GUÐRÚN STEINÞÓRSDÓTTIR

Plágan
Inngangur að þema

Orðið „plága“ hafði verið sagt í fyrsta skiptið. [...] Raunar eru plágur alþekkt fyrirbrigði, en fólk veigrar sér við að trúa á pláguna, þegar hún skellur yfir það. [...] Plágan fer út fyrir ímyndun mannsins, menn segja því, að hún sé óraunveruleg, vondur draumur, sem líði hjá. En hún líður ekki ævinlega hjá, og frá einni martröð til annarrar hrekjast mennirnir, einkum þeir, sem trúa á mannúðina, því þeir hafa ekki verið forsjálar. Ekki er ástæða til að saka meðborgara vora frekar en aðra. Þeir gleymdu einungis hæverskunní og héldu, að þeim væru allir vegir færir, sem sé, að plágur gætu ekki átt sér stað. [...] Þeir hugðu sig frjálsa, og enginn verður nokkru sinni frjáls meðan til eru plágur.¹

Þessi orð úr *Plágunni* (1947) eftir Albert Camus fanga vel þau miklu áhrif sem farsóttir hafa á mannkynið. Vantrúin og sjálfsblekkingin sem hann lýsir í textabrotinu gæti allt eins átt við um upphaf Covid-19, pláguna sem hefur verið plássfrest á þessari öld, þegar enn staðfestist tilhneiging fólks til að afneita raunverulegum og yfirvofandi ógnum. Sótthættan í verkinu stafar af kólerufaraldri, sem hann sækir til 19. aldar og staðsetur í alsírsku borginni Oran á fimmta áratug síðustu aldar, en drepsóttina notar hann til þess að draga upp þau vandamál sem stafa af útbreiðslu siðferðislegrar hnignunar. Plágan er í verki Camus, og fleiri höfunda, aflvaki spurninga um siðgæði og

¹ Albert Camus, *Plágan*, íslensk þýðing Jón Óskar, Reykjavík: Heimskringla, 1952, bls. 35–36. Tekið skal fram að Jón Bragi Pálsson fjallar um *Pláguna* í grein sem birtist í þessu hefti.

Ritið

1. tfl. 22. árg. 2022 (1-6)

© 2022 Ritið, tímarit Hugvísindastofnunar
og höfundar greinarinnar

Útgefandi:
Hugvísindastofnun Háskóla Íslands,
Sæmundargötu 2, 102 Reykjavík

Birtist á vefnum <http://www.ritid.hi.is>.
Tengiliður: ritid@hi.is

DOI: 10.33112/ritid.22.1.0
Birt samkvæmt skilmálum
Creative Commons BY (4.0).

hvatir mannsins, metafóra sem tekur til vandamála sem ekki síst má rekja til samfélagslegra áherslna. Núna þegar Kóvíð hefur ráðið ríkjum í rúm tvö ár er forvitnilegt að skoða hvort og þá hvernig íslenskir rithöfundar hafa fjallað um þetta rof sem segja má að hafi orðið á „raunveruleikanum“ í skáldskap sínum.

Í útvarpsþættinum *Víðsjá* 9. mars 2022 var þeirri spurningu varpað fram hvers vegna veiran hefði ekki átt greiðari innleið í íslenskan samtímaskáldskap í ljósi þess að hana var að finna á á hverri eldhúseyju, klósettsetu og marmaraborðplötu, á öllum þeim gljáfægðu flötum vitundarinnar sem gleymnir fingur snerta og strjúka. Voru smitvarnir skáldskaparins betri? Sigþrúður Gunnarsdóttir, gestur þáttarins, spyr hvort „stórir heimsviðburðir séu kannski stundum of stórir, of yfirþyrmandi til þess að fjalla um þá beint“ og veltir því fyrir sér hvort slík viðfangsefni reynist of erfið fyrir höfunda fagurbókmennta, sem gæti skýrt hvers vegna plágan hefur ekki verið í forgrunni í íslenskum skáldsögum.² Eins og Sigþrúður og Jóhannes Ólafsson, þáttarstjórnandinn, benda á má þó finna veiruna í ólíkum skáldverkum eins og ljóðabókunum *Kyrralífsmyndir* (2020) eftir Lindu Vilhjálmsdóttur og *Handbók um ómerktar undankomuleiðir: líbrettó* (2020) eftir Anton Helga Jónsson, auk þess að vera í bakgrunni skáldsagna eins og *Snertingu* (2020) eftir Ólaf Jóhann Ólafsson og *Meins* (2020) eftir Ásdísi Höllu Bragadóttur. Til viðbótar við þessa upptalningu má bæta við skáldsögunni *Ljósildrunni* eftir Guðna Elísson sem kom út haustið 2021, en þar hefur plágan samfélagsgreinandi gildi.

Ljósildran tekur í rauninni bæði á viðbrögðum almennings við farsóttarástandinu og tregðu skáldanna til þess að fjalla um það. Þar er meðal annars rætt um vistþrotið sem tengist faraldrinum, loftslagsbreytingar, neysluhyggju og kynslóð reykvískra skálda sem lætur sér standa á sama að skrifa um það þýðingarmesta í tilverunni en eru þess í stað uppteknari af því að láta para sig saman við vín eða mæta í veislur hjá flokksyfirvaldinu í Valhöll kvöldið sem óður skríll ræðst inn í þinghúsið í Washington og stétt stjórnámálanna sem ýtir undir ástandið fremur en að bregðast við því. Allir þessir hópar eru hluti af vandanum en ekki af lausninni þar sem áherslur samtímans lama þanþolið til að takast á við þær hamfarir sem við stöndum frammi fyrir:

² „Bókmenntir í heimsfaraldri“, *Víðsjá*, RÚV 9. mars 2022, sótt 22. maí 2022 af <https://www.ruv.is/utvarp/spila/vidsja/23618/7hqv1o>. Sigþrúður og Jóhannes rifja í þessu sambandi upp hversu lítið hefur verið fjallað um spænsku veikina í íslenskum bókmenntum þrátt fyrir gífurleg áhrif hennar á bæði land og þjóð.

Þjóðin nennti líka ekki að einblína of lengi á allt þetta neikvæða í ljósi þess að veiran virtist loksins horfin með öllu. Almennigur vildi ekki lengur fókusera á ömurlega hluti þegar hægt var að fókusera á það skemmtilega í staðinn. Allt var búið að vera svo endalaust leiðinlegt alveg frá því að helvítis veiran bankaði upp á, sú sem skildi ekki kaupmáttarlögmálið.³

Veiran er þannig ekki einungis fyrirferðarmikil á yfirborði *Ljósildrunnar* heldur er hún einnig metafóra sem notuð er til að greina afleiðingar uppgangslögmálsins sem keyrir áfram neysluna í samfélaginu og eðli afneitunarinnar. Enda hvert ætti svo sem hlutverk fagurbókmenntanna að vera ef ekki að takast á við stóru breyturnar í heiminum eins og drepsóttir – í ýmsum skilningi.

Bókmenntir hafa öldum saman verið uppfullar af lýsingum á plágum og því skyldi engan undra að höfundar þessa heftis beini sjónum sínum að þeim í textum frá ólíkum tímum. Þemagreinar eru fimm talsins en innan þemans birtum við auk þess ljóð eftir fimm skáld og ljósamyndapátt úr smíðju Kristins Ingvarssonar. Kápu *Ritsins* prýðir málverk eftir Egil Eðvarðsson en það kallast einnig á við plágu. Í greininni „Bókmenntir í blárrí móðu“ fjallar Aðalheiður Guðmundsdóttir, prófessor í íslenskum bókmenntum fyrri alda, um veikar söguhetjur eins og þær koma okkur fyrir sjónir í fornaldarsögum og riddarasögum. Eftir að hafa gert grein fyrir veikindasögum sem efnivið bókmennta og frásagnarfræðilegu samhengi þeirra lítur Aðalheiður til miðaldabókmennta og leggur sérstaka áherslu á Ála flekks sögu. Söguna greinir hún út frá veikindum Ála, aðalpersónu sögunnar, og leitast við að tengja hana veruleika fólks á 15. öld og þá sér í lagi svartadauða eða plágunni miklu sem geisaði tvívegis hér á landi á þeim tíma.

Katelin Marit Parsons, nýdoktor, fjallar um íslenskar faraldurslýsingar á árnýöld. Í greininni segir hún frá því að kylapestin hafi gengið tvisvar yfir á Íslandi á 15. öld með hörmulegum afleiðingum fyrir samfélagið þótt langtímaáhrif plágunnar á íslenska menningu hafi ekki verið eins afgerandi og í mörgum öðrum samfélögum í Norður-Evrópu. Eins og margir aðrir smitsjúkdómar varð kylapestin aldrei landlæg hérlendis og aðgerðir yfirvalda í erlendum hafnarborgum dugðu til þess að koma í veg fyrir að hún bærist til Íslands á 16.–18. öld. Katelin færir rök fyrir því að bólusóttin hafi orðið að menningarlegu ígildi kylapestarinnar hérlendis.

³ Guðni Elísson, *Ljósildran*, Reykjavík: Lesstofan, 2021, bls. 698.

Alda Björk Valdimarsdóttir, dósent í almennri bókmenntafræði, er nær samtímanum en Aðalheiður og Katelin því í greininni „Hún er húsíð og tréð sem slútir yfir það“ fjallar hún um skáldsöguna *Howards End* (1910) eftir breska rithöfundinn E.M. Forster. Í greiningu sinni sýnir Alda fram á hvernig sagan setur fram lausn sem felst í jafnrétti og kvenlegri stýringu andspænis ofríki mannsins gegn heiminum og forræðishyggu, þar sem einvörðungu er tekið og engu skilað til baka. Þannig dregur hún fram hvernig sagan á vel við á tímum loftslagsbreytinga.

Skáldsagan *Plágan* (1947) eftir Albert Camus er löngu orðið sígilt verk en hún er meginumfjöllunarefni Jóns Braga Pálssonar heimspekings í greininni „að draga úr fjarlægðinni sem skilur okkur frá veröldinni“. Dauðinn gegnir lykilhlutverki í heimspeki Camus en í skrifum sínum leitast Jón Bragi við að draga saman umfjöllun hans um dauðann í nokkrum lykilverkum rithöfundarins til að varpa ljósi á ákveðna heildarkenningu sem býr þar að baki. Í því skyni skoðar Jón Bragi sérstaklega hvernig kenningin tekur á sig mynd í skáldsögunni *Plágan* og hvernig sagan dregur fram þætti sem eru mikilvægir til að útskýra heimspeki Camus.

Á öðrum áratug þessarar aldar komu út margar íslenskar skáldsögur sem fjalla um náttúruhamfarir, einkum eldgos. Í greininni „Hamfarir samfélagssjónleiksins“ bendir Atli Antonsson, doktorsnemi í almennri bókmenntafræði, á að háa tíðni náttúruhamfara í skáldskapnum megi túlka sem menningarlegt uppgjör við Hrunið og tengda atburði. Hann spáir því að á áratugnum sem nú er genginn í garð muni skáldskapur sem tengist úrvinnslu kórónuveirufaraldursins velta eldgosum úr sessi sem algengustu náttúruhamfarirnar í íslenskum skáldsögum.

Í heftinu birtist einnig skáldskapur, bæði ljóð og prósi, en við báðum skáldin Steinunni Sigurðurdóttur, Önu Mjallhvíti Drekadóttur, Gyrði Elíasson og Þórdísi Helgadóttur að senda okkur texta um plágu. Þessum hluta *Ritsins* fylgir auk þess endurprentað ljóð eftir Adam Zagajewski í þýðingu Steinunnar Sigurðardóttur. Eins og skáldskapurinn vitnar um á plágan sér margar og ólíkar birtingarmyndar.

Rúmum þremur vikum eftir að fyrsta smit kórónuveirunnar greindist á Íslandi hóf Kristinn Ingvarsson ljósmyndari að fanga nýjan veruleika með hjálp myndavélarinnar. Myndaþátturinn sem hér birtist sýnir vel einangrunina í faraldrinum; hvernig samfélagið svo að segja lamaðist við samkomubönn og ótta við smit en ljósmyndirnar vitna um tíma sem var og minna á hversu hratt samfélagið tók breytingum á tímum kórónuveirunnar.

Að þessu sinni falla tvær greinar utan þema. Önnur greinin er eftir Sigrúnu Margrétu Guðmundsdóttur, doktor í íslenskum bókmenntum, og fjallar um upphafsár íslenska raunveruleikasjónvarpsins, sem kalla mætti gullaldarár þess, frá 2000–2006. Raunveruleikasjónvarpið er sett í menningarsögulegt samhengi, meðal annars í tengslum við upphafsár SkjásEins, tíðarandann á þessum árum, útrásina sem þá stóð sem hæst og er því tengt við hugmyndafræði nýfrjálshyggjunnar. Seinni greinin er eftir Svavar Hrafn Svavarsson, prófessor í heimspeki, og nefnist „Arfur Platons“ en hún fjallar um túlkun arftaka Platons, sem voru efahyggjumenn, á heimspeki hans. Þeir álitu Platon ekki hafa sett fram ákveðnar kenningar um nokkurn hlut, heldur einungis velt vöngum. Í greininni veltir Svavar Hrafn því fyrir sér hvort skilja megi túlkun þeirra og jafnvel réttlæta hana á einhvern hátt.

Sigrún Margrét Guðmundsdóttir og Guðrún Steinþórsdóttir
Ritstjórar *Ritsins*

